

OPOZICIONO ČITANJE I GORDOST I PREDRASUDA

I Džejn Ostin i njeni savremeni čitaoci, moglo bi se ustvrditi, prilaze knjizi *Gordost i predrasuda* iz određenih klasnih pozicija i s određenim ideološkim stavovima. Što ne znači, međutim, da taj roman ili njegovi čitaoci nekritički prihvataju te pozicije i stavove. Pomoću koncepta opozicionog čitanja možemo da razložimo, reklo bi se, izvestan hegemoničan diskurs – prihvatanje paradigmi koje se odnose na klasnu pripadnost, prava muškaraca i heteroseksualnost u tom romanu – obraćanjem pažnje na to kako tekst takođe prihvata reakcije čitalaca suprotstavljenih tom diskursu. *Gordost i predrasuda*, drugim rečima, nudi hegemonične paradigme, ali i opozicione paradigme, čime se otvara prostor za opoziciono čitanje kojim će se izvagati, prodiskutovati i opovrgnuti i/ili usvojiti mogućnosti tog teksta. Takvo iščitavanje Džejn Ostin može da razotkrije nekoliko spornih oblasti kritičkog diskursa u *Gordosti i predrasudi*. Da li je taj roman radikalniji ili konzervativniji u pogledu klasne politike? Da li je feministički ili antifeministički u pogledu rodne politike? Da li je čak prikladno nametati ta pitanja iz dvadesetog veka tekstu iz devetnaestog veka? Na sva ta pitanja moj odgovor bi bio pozitivan, u službi iznijansiranih opozicionih čitanja.

U proteklih dvadesetak godina brojne su nove kritičke procene klasne pozicije Džejn Ostin, i kao žene i kao spisateljice. Još je 1953. godine Donald Grin skrenuo pažnju na brojne veze između porodice Džejn Ostin i britanske aristokratije, te na njenu svest o tim povezanostima. Kritičari poput Rejčel M. Braunstajn ne tako davno kritikovali su Džejn Ostin da „privlači snobove [...] i podstiče njihov snobizam“ (182), što je zamerka koja nas zgodno podseća da njeni romani ne proklamuju bilo kakav ideal univerzalnih ljudskih vrednosti već neke veoma specifične klasne i rodne vrednosti. O precizno definisanoj prirodi tih vrednosti, međutim, i dalje se raspravlja. Prema rečima Alistera Dakvorta i Vorena Robertsa, Darsi i njegovo imanje Pemberli predstavljaju „tradicionalno društvo i etičku orijentaciju“ (Duckworth, 123) koje zagovara Edmund Berk, dok je Merilin Batler zaključila da Džejn Ostin propagira berkovsku konzervativnu politiku. Margaret Kirkam dovodi tu poziciju u pitanje, prvo time što postavlja Džejn Ostin u kontekst radikalnih feministkinja devedesetih godina osamnaestog veka, a potom i tako što pretpostavlja da je sama činjenica da jedna žena „postane autorka bila sama po sebi feministički čin“ (33) u tom razdoblju, te da heroine Džejn Ostin predstavljaju „prvi zahtev prosvetiteljskog feminizma“ tako što deluju kao „nezavisni moralni agensi“ (84, 83). Meri Puvu uzima u obzir klasu u takvoj feminističkoj analizi, čime demonstrira problematiku moralnog delovanja kad na njega polažu pravo dame – odnosno, pripadnice plemstva. Utvrđivanje klase i rodnih vrednosti Džejn Ostin time se dodatno uslođnjava – ideološke kontradikcije, latentno prisutne u kulturnoj ulozi Pristojne Dame, izbijaju na površinu kad Pristojna Dama poput Džejn Ostin postane Spisa-

teljica i kad Pristojna Dama heroína poput Elizabet Benet „zagovara prerogative individualne želje“ (194). Te dvosmislenosti i protivrečnosti simptomatično ukazuju na podeljenost ne samo u romanima i kulturi Džejn Ostin već i u kritici njenog dela. Ako i tvrdi ubedljivo da je Džejn Ostin „izuzetno kritična“ (2) prema kapitalizmu osamnaestog veka, Meri Evans ipak izbegava donošenje radikalnijih zaključaka iz takvog razmatranja. Nasuprot tome, Džutid Louder Njuten dolazi do sličnog zaključka kad uviđa da je roman *Gordost i predrasuda* „posvećen [...] opovrgavanju snage ekonomije u životima ljudi“ (61).

Ali umesto da se predamo pred njima, takve protivrečnosti u kritici možemo iskoristiti da analiziramo protivrečnosti u klasnoj i rodnoj politici koja se promovise u *Gordosti i predrasudi*. Da bi se to učinilo, potrebno je prvo revidirati položaj spisateljica s početka devetnaestog veka. Džejn Ostin je pisala roman *Prvi utisci* od 1796. do 1797, potom korigovala rukopis od 1809. do 1810. i opet 1812, da bi ga objavila pod naslovom *Gordost i predrasuda* 1813. godine. Zbog čega je prošlo gotovo dvadeset godina od rađanja ideje o romanu do njegovog objavljivanja? Kirkam tvrdi da je Džejn Ostin „bila spremna da objavi“ (53) rukopis 1797. i da se zapravo potrudila da to i uradi; ti naponi nisu urodili plodom, a „veliki skandal Vulstonkraft“ (Kirkham, 48) naredne godine označio je početak sve hladnije klime za spisateljice. Iako je veliki broj žena „pohrlio u štampu“ (Fergus, 13) do kraja osamnaestog veka i premda su one prethodno „ubacile u roman“ (Todd, 228) „autoritet žene kao moralistkinje“, jedna od posledica skandala s Meri Vulstonkraft bio je pritisak da spisateljice usvoje ulogu moralistkinja. Drugim rečima, sama „sveprisutnost moralnog imperativa za žene“ (Todd, 229) funkcionisala je kao vid autoriteta, ali i ograničenja. Zaista, kao „proizvod ograničavanja“ (Ferris, 65), Pristojni Roman može delovati „ograničeno i ograničavajuće“, kao što to ukazuje kritički istorijat Marije Edžvort, savremenice Džejn Ostin. Isprva su romani Marije Edžvort bili hvaljeni da pomažu u „edukaciji i disciplinovanju tek opismenjenih“ (Ferris, 61), da bi ih već 1817. javnost ocrnila upravo zbog te didaktičnosti.

Krajem osamnaestog veka, međutim, delovalo je da je didaktička funkcija spisateljice od osobito ključnog značaja s obzirom na uočenu podelu čitalačke publike (pretežno muške) na „artikulisane klase“ (Ferris, 22), s jedne strane, i mnogo veću i raznovrsniju grupu tek opismenjenih muškaraca i žena iz srednje i niže klase, s druge. Potonja grupa je izazvala zabrinutost da će čitanje romana biti „zavodljivo i zapaljivo“ (Ferris, 40), naročito za žene, a ta briga je pojačala pritisak na Pristojnu Damu da napiše Pristojni Roman. Takav roman, koji karakterišu realizam (Ferris, 54), „društvena korisnost“ i jezik „ograničenja i dostojanstva“, trebalo je da obavi žensku kulturnu funkciju „moralizovanja radne sirotinje“ (Cole i Swartz, 145). Bilo pokušajem da se „zaustavi subverzivna snaga sentimenta“ (Watson, 73) ili prikazom pogubnih „posledica nedisciplinovane ili neprikladno disciplinovane mašte“ (Colby, 241), ili „zagovaranjem kontrole strasti i nužnosti napora“ (Ferris, 63), Pristojni Roman Pristojne Dame namenjen Pristojnoj Dami bio je neumoljivo didaktičan.

Naravno, kako to sugerise karakterizacija *Gordosti i predrasude* od same Džejn Ostin, ta knjiga deluje „donekle suviše svetlucavo i blistavo i bleštavo“ (Chapman, 2: 299) da bi potpala u kategoriju didaktičkog Pristojnog Romana. I kao što Kirkam ističe (53–54), moguće je da su politički i rodni konzervativci poput Ričarda Polvila smatrali upravo tu „iskru samouverene inteligencije“ znakom antididaktičnog, znakom autorkine feminističke kritike muške kulture. Džejn Ostin je, međutim, bila predmet istih pritisa usmerenih na didaktičnost

kao i druge spisateljice s kraja osamnaestog i početka devetnaestog veka, a *Gordost i predrasuda* se nosi s tim pritiscima oscilujući između radikalnih i konzervativnih ideologija koje sam navela na početku ovog eseja. Otuda se može smatrati da Džejn Ostin „odjednom autorizuje i sprovodi suprotstavljeno čitanje vlastitog teksta“ (Litvak, 36).

Te oscilacije možemo otkriti ako posmatramo problematični realizam koji mnogi kritičari vide u *Gordosti i predrasudi*. U tom romanu, prema Njutnu, naizmenično se smenjuju realizam i zaplet karakterističan za fantastiku čija je okosnica potraga; prema Meri Puvij, smenjuju se realistična socijalna kritika i krajnji „estetski užitek“ (207); prema Sari Webster Gudvin, realizam se uparuje s „verovatno-realnim“ feminističke utopije koji ga istovremeno i podriva (10). Navedene formulacije ukazuju da je *Gordost i predrasuda* realizam i/ili nešto više, odnosno generički spoj koji kao da dovodi u pitanje sam „realizam“. Čitaoci s početka devetnaestog veka povezivali su realizam sa žanrom „romana“ koji se razlikovao od „viteškog speva“. Dok se očekivalo da roman verno predstavi „uobičajeni niz događaja u ljudskom životu i savremeno stanje društva“ (Moir, 40), Volter Skot, savremenik Džejn Ostin, definisao je viteški spev kao „izmaštanu pripovest“ o „čudesnim i neobičnim zbivanjima“ (navod u Duncan, 10). No, ta razlika nije bila apsolutna jer je inače realističan roman o „svakodnevnom životu“ (Moir, 42) mogao takođe da podrazumeva i „misteriozne i strašne“ događaje ili „snažnu strast“, što je karakterističnije za viteške spevove. I Klodija Brodski Lakur smešta *Gordost i predrasudu* u „dijalektički momenat“ (602) slične konfuzije u pogledu realizma: ako označava tačku u kojoj „književnost počinje da se identifikuje s istorijskim i određenim, s prikazom (ili iskrivljenim prikazom) realnog“, roman Džejn Ostin takođe prožima problem realističkog prikaza, „teškoće prevođenja između apstraktnog i figurativnog jezika [...] a stoga i prikazivanja apstrakcije, istine, u prozi“ (603).

Realizam je imao složene zahteve za spisateljice putem kulturnih pritisaka u pogledu didaktičnosti. Moglo se očekivati da romani kao što su oni koje je pisala Džejn Ostin funkcionišu kao priručnici za prikladno ponašanje u „socijalnom i privatnom životu viših i srednjih klasa“ (Kelly, 151), ali im se moglo spočitati da „šire lažne vrednosti više klase i lažna društvena očekivanja“. Za mene je važnija činjenica da je realistički roman nudio legitimnost spisateljicama ukoliko su „savesno vršile funkciju pedagoga“ (Poovey, 38), pa je pouzdanost u smislu realnosti lako mogao da zameni didaktički imperativ. Bet Kovalski-Volas, primera radi, vidi „ideologiju na delu“ (243) u realističkim romanima devetnaestog veka koji su dali legitimitet „patrijarhatu novog tipa“ u vidu „neprirodnog“ muškog autoriteta koji usredsređuje pažnju čitalaca na zadovoljstva „kućevnog ispunjenja“. Čitateljicama su ta zadovoljstva funkcionisala kao „kompenzacioni užici, idealne nagrade“ (Poovey, 38) za odustajanje od drugih, transgresivnijih želja; ona su bila šargarepa na vrhu didaktičkog štapa. Ali realistički romani mogu da pruže i fantaziju o kompenzacionoj moći, o zadovoljstvu vitlanja pomenutim štapom. Žene su često „legitimni agensi za društvene muškarce“ (Poovey, 169) u tim romanima; kao takve, mogu da kazne nedovoljno socijalizovane muškarce i time se „osvete svojim zakonitim nadređenima“. U romanu kao i u buržoaskoj kući, naravno, takva moć je tek kompenzaciona; u seksualnoj politici fikcije kao i stvarnog sveta, žene su često ostajale podređene muškarcima. Možda je stoga najznačajnija ideološka funkcija realistično-didaktične proze njena sposobnost da „predstavi alternativnu formu političke moći [za žene], a da ne deluje kao da osporava raspodelu moći [muškarcima] koja je predstavljala istorijsku datost“ (Armstrong, *Desire*, 29).

Ali da li možemo reći da su sve čitateljke realistično-didaktične proze uopšte, a pogotovo čitateljke *Gordosti i predrasude*, dosegle – ili čak požejele – te „kompenzacione užitke“ koje sam razmatrala? Gde je u tom scenariju opoziciona čitateljka, čitateljka koja se opire ideološkim utehama? Takvu čitateljku možemo locirati tako što ćemo razmotriti samo čitanje, kao jednu od „svakodnevnih radnji, ‘načina funkcionisanja’ ili obavljanja poslova“ koji nam pokazuju, kako tvrdi Mišel de Serto, da potlačeni nisu nužno „pasivni ili pokorni“ (xi-xii). Dok se kreću kroz „konstruisani, ispisani i funkcionalizovani“ (xviii) prostor svoje kulture, „korisnici“ ili „potrošači“ – ili čitaoci – neće možda pratiti puteve koji su iscrtni za njih, već „indirektne‘ ili ‘krivudave‘ trajektorije koje se pokoravaju vlastitoj logici“, trajektorije koje „iscrtavaju smicalice drugih interesa i žudnji koje nisu ni odredili niti zarobili sistemi u kojima se one razvijaju“. Takve trajektorije takođe raskrinkavaju „ideologiju potrošnje kao repozitorijuma“ (167), ideologiju u kojoj „efikasnost proizvodnje implicira inerciju potrošnje“. Ako se potonja formulacija primeni na pisanje i čitanje, efikasnost autorske proizvodnje implicira inerciju čitalaca kao potrošača; ali ako je „sistem verbalnih ili slikovnih znakova sabiralište formi kojima čitaoci moraju dati značenje“ (169), onda čitanje nije pasivna potrošnja već pre „proizvodnja po meri čitalaca“. Štaviše, čitaoci „izmišljaju u tekstovima nešto drugo u odnosu na ono što su ‘nameravali’“; „On [čitalac, sic] kombinuje njihove fragmente i stvara nešto nepoznato u prostoru koji organizuje njihov kapacitet da dozvole mogućnost beskonačnog pluraliteta“. U akademskoj praksi, međutim, „samo neko poput Barta može da dozvoli sebi tu slobodu“ (172); učenike često „prezrivo navode ili pametno namamljuju da se vrate na značenje koje ‘prihvataju’ njihovi učitelji“. Drugim rečima, tekst može i te kako da funkcioniše kao „kulturno oružje“ (171) u rukama „profesionalaca i intelektualaca sa *socijalnom* autorizacijom“, a autonomija čitaoca kao potrošača i te kako može da se odnosi na „društvene odnose koji prekomerno određuju njegov [sic] odnos prema tekstovima“ (173). De Serto poziva na „transformaciju“ tih odnosa, takvu „politiku čitanja“ da čitaoci postanu uistinu „putnici [...] koji uzurpiranjem krče sebi put preko polja koja nisu ispisali“ (174), kreću se u trajektorijama i prepuštaju se „napredovanju i povlačenju, taktici i igrama koje se igraju s tekstem“ (175). Ti „putnici“ bi bili naši suprotstavljeni čitaoci, a to što Vilijam Galperin kaže o takvoj „politici čitanja“ povodom romana *Ema* jednako se odnosi i na *Gordost i predrasudu*: „Ostin zagovara otpor i promenu“ (23) tako što ih „prikazuje“ u postupcima svojih likova i „kontrahegemoničnoj praksi čitanja“ koju čini dostupnom. Da bih dala primer takvog opozicionog čitanja, želim da razmotrim Lidiju Benet i Šarlotu Lukas, iščitavajući obe u odnosu na Elizabet Benet kao pretendentkinju za svoj status heroine.

Središte mog iščitavanja jeste funkcija (ili funkcije) visprenosti u romanu. Merilin Batler smatra Elizabetinu visprenost „toliko zavodljivom“ (216) u odnosu na preovlađujući konzervativizam romana da *Gordost i predrasuda* na kraju nema „jasnu poruku“ (217). Slično tome, Maja Stjuart tvrdi da je Elizabetina visprenost istaknuta u prvi plan u romanu, ali da „obrasci moći“ (40) u pozadini, koji je postepeno čine „potpuno bespomoćnom“, postaju vidljivi u formi Darsijeve rasuđivanja; štaviše, „dijametralno suprotstavljene reakcije čitaoca stvaraju tekst“ (59) putem okršaja između visprenosti i rasuđivanja. Ta „nejasna poruka“ koja proističe iz „dijametralno suprotstavljenih reakcija čitaoca“ na taj okršaj ukazuje na prostor za opozicionog čitaoca. Takav čitalac bi mogao da primeti da je izuzetno povodljivi Bingli osoba s „najboljim mišljenjem“ (64) o Darsijevoj razboritosti, da upravo Darsijevo rasuđi-

vanje određuje razdvajanje Binglija od Džejn, a da je Darsijeva razboritost u pogledu te teme „verovatno“ (288) uslovljena njegovom željom da Binglija pridobije kao saveznika na strani svoje porodice.

Granica između visprenosti i rasuđivanja postaje još nejasnija kad se setimo da je visprenost sama po sebi vid rasuđivanja. Sudeći prema *Rečniku* Samjuela Džonsona iz 1755, u stvari, visprenost bi se mogla definisati kao „razum“ ili „rasuđivanje“ (definicija 6) dok *Oksfordov engleski rečnik (OED)* navodi nekoliko primera iz osamnaestog veka za visprenost definisanu kao „dobro rasuđivanje“ (def. 6a). Jedan od prvih razgovora između Darsija i Elizabet oslikava to preklapanje rasuđivanja i visprenosti.¹ Kad Elizabet prizna: „Mnogo volim smeh“ (57),² Darsi u suštini prigovara njenom rasuđivanju:

„Najmudriji i najbolji ljudi, pa čak i njihova najmudrija i najbolja dela, mogu biti za smejanje, to jest mogu biti smešni u očima osobe za koju je šala prvi cilj u životu.“

„Zaista ima takvih osoba“, odgovori Elizabeta, „ali se nadam da ja nisam jedna od njih. Uverena sam da nikad ne ismevam ono što je mudro ili dobro. Ludosti i besmislice, čudi i nedoslednosti, to me zaista zabavlja, priznajem, i smejem im se kad god mogu.“

Darsijev autoritativni sud o ljudima za koje je „šala prvi cilj u životu“ predstavljen je kao univerzalan. Elizabetino „zaista“ prihvata tu univerzalnost, ali ona se potom distancira od „njih“ tako što potvrđuje vlastiti sud, svoju sposobnost da razlikuje „što je mudro ili dobro“ i ludosti, besmislice, čudi i nedoslednosti koje zaslužuju njen podsmeh. Druga, prećutna oblast rasuđivanja jeste razlika između šale i smeha – deluje da se predmet šale ne bira dok se predmet podsmeha pažljivo prosuđuje.

Iako se visprenost ovde ne pominje, ona se očigledno odnosi na šale i podsmeh. Koliko je teško predočiti taj odnos, međutim, dokazuju mnogobrojne definicije visprenosti iz osamnaestog veka. Pored „dobrog rasuđivanja“, ta reč je mogla da znači i „hitrost mašte“ (Johnson, def. 2) uz prateću „sposobnost da se nađe podesan izraz“ (*OED*, def. 7). Visprenost te vrste, prema *OED*-u, upravo je ono što Aleksander Poup podrazumeva u *Eseju o kritici* kad kaže ono „što se počesto misli, ali nikad tako dobro ne izražava“; ako odemo malo dalje, mogli bismo reći da je Darsijev sud o šaljivdžijama vispren u tom smislu. No, prema *OED*-u, visprenost je i „dar da se kažu brilijantne i sjajne stvari“ (def. 7). Visprenosti te vrste nema u razgovoru između Darsija i Elizabet, ali ga ima u izobilju drugde u ovom „svetlučavom, blistavom i bleštavom“ romanu. Elizabet povremeno izriče takvu primedbu; na primer, kad se podsmeva Marijinom uzbuđenju zbog posetilaca iz Rouzingsa: „Očekivala sam da su, ako ništa gore, svinje provalile u vrt, a međutim, tamo su samo ledi Ketrin i njena kćerka!“ (156). Elizabetina visprenost ovde je pak dvostruko pogrešna, jer ne samo da bi se ta primedba mogla protumačiti kao „gotovo vulgarna“ (Johnson, 76), već je ona načinila grešku u rasuđivanju zamenivši gospođu Dženkinson za ledi Ketrin. Istinska visprenost, „podesno povezivanje misli i izraza, proračunato da iznenadi ili oduševi svojom neočeki-

¹ Radi se o engleskoj reči *wit* koja može da znači: duhovitost, visprenost, inteligencija, pamet. (*Prim. prev.*)

² Svi citati preuzeti iz Džejn Ostin, *Gordost i predrasuda*, prev. Živojin Simić, Alnari, Beograd, 2011. Navedene stranice u tekstu odnose se na to izdanje. (*Prim. prev.*)

vanošću" (*OED*, def. 8a) postaje stoga naizgled isključivi prerogativ pripovedanja Džejn Ostin i njenog slobodnog neupravnog govora – „Meri požele da kaže nešto vrlo mudro, ali nije znala šta“ (9) – i u ekspoziciji iz trećeg lica – „Društvo se zatim skupilo oko vatre da ču-je mišljenje ledi Ketrin kakvo će vreme sutra biti“ (164).

Iako se ti trenuci visprenosti mogu odrediti kao šale, svakako bi ih trebalo kategorisati kao podsmeh, što je stanovište od značaja za praksu opozicionog čitanja. Odnosno, budu-ći da ni Meri ni ledi Ketrin nisu „mudre niti dobre“, čitalac se podstiče na podsmevanje njihovoj besmislenosti i ludosti; drugim rečima, nesuprotstavljeno veličanje visprenosti Džejn Ostin sačinjava osudu Meri i ledi Ketrin. Kako Braunstajn kaže, ako „s odobravanjem odgovorimo na nemilosrdne visoke standarde snoba i njenu osionost“ (182), taj odgovor predstavlja čitalačko „saučesništvo u samouverenom, isključivom damskom tonu Džejn Ostin“. Takvo saučesništvo potom otkriva ukus nesuprotstavljenog čitaoca, u pravilnom rasuđivanju likova Džejn Ostin i ispravnom vrednovanju njene visprenosti. Ono otuda označava takve čitaoce kao pripadnike, kako je Pjer Burdije naziva, „aristokratije kulture“ (11), jer prikazuje njihov „istančan ukus za najfinije stvari“ (1). „Društvena hijerarhija“ konzumenata umetnosti, prema Burdijeu, „predisponira ukuse da funkcionišu kao označitelji 'klase'“ (1–2). Konzumiranje jednog romana, primera radi, jeste „čin dešifrovanja, dekodiranja, što pretpostavlja praktično ili eksplicitno vladanje nekom šifrom ili kakvim kodom“, drugim rečima „kulturnom kompetencijom“, koja označava klasni položaj. A dok primenju-ju tu kompetenciju, „socijalni subjekti [...] razlikuju se od distinkcija koje uspostavljaju“ (6), tako da „ukus klasifikuje“ ne samo umetnički predmet, već i uživaoca tog predmeta. Već sam rekla da je visprenost oblik rasuđivanja, oblik uspostavljanja distinkcija; ona je stoga i oblik i znak ukusa. Već sam takođe rekla i da uvažavanje visprenosti Džejn Ostin na račun njenih likova označava saučesništvo u rasuđivanju koje ta visprenost implicira; uvažavanje visprenosti je onda podjednako i oblik i znak ukusa. Ako je konzumiranje nekog teksta „produkcija koja pripada čitaocu“, kako tvrdi De Serto (169), onda je ono i produkcija nesu-protstavljenog čitaoca kao osobe od ukusa.

Da li to znači da suprotstavljeni čitaoci nemaju ukusa? Ne nužno, jer oni dešifruju i de-kodiraju tekst kulturnom kompetencijom sličnom onoj kakvu poseduju prijemčivi čitaoci. Moglo bi se zapravo ustvrditi da je suprotstavljanje dokaz *superiorne* kompetencije: Džozef Litvak pretpostavlja „dinamičnu međusobnu zavisnost perversnosti i privilegije“ (46–47) u „opozicionoj kritici“ (47), koja se opire normativnoj heteroseksualnosti zapleta zasnovanog na motivu braka u *Gordosti i predrasudi*. Opoziciono čitanje koje se suprotstavlja visprenosti romana može i da signalizuje sličnu privilegiju; i zaista, razmetanje tom privilegijom može da smeti opozicione kritičare „u još privilegovanoj položaj u kojem neće prihvatiti [neukusne] seksualne i estetske režime“.

Želim da nastavim Litvakovo opoziciono čitanje jednog elementa tih režima u romanu, ali na različitim trajektorijama. Kao „poznavaoi glupog i vulgarnog“ (Litvak, 40) i stoga kao „autorski surogati“, Elizabet Benet i njen otac „pokazuju klasičnu tehniku srednje klase [...] da se prikažu plemenitijim od ostalih pripadnike srednje klase“ (41). Gospodin Benet to čini visprenim primedbama na račun svoje supruge i mlađih ćerki, a Elizabet time što po-seduje „visprenost koja stilizuje vulgarnost“ (44) svoje majke i sestara i tako općini Darsija i uda se. Svakako da taj heteroseksualni i međuklasni brak ostvaren visprenošću i nameće i

potvrđuje određen „seksualni i estetski režim“. Taj srećan kraj, međutim, može se posmatrati kao nešto komplikovaniji kad se iščitava prema nizu feminističkih trajektorija.

Počnimo s gospodinom Benetom. Važno je prepoznati da se njegova visprenost postepeno dovodi u pitanje jer se prikazuje kao znak slabog rasuđivanja. Kad zadirkuje Elizabet zbog Darsijeve navodne ravnodušnosti prema njoj, čitaoci joj se pridružuju u kritici „njegove visprenosti“ (372), umnogome zato što su njegovi raniji vispreni komentari, o tome kako je Lidijino ponašanje oteralo neke Elizabetine ljubavnike, već ukazali na pogrešno rasuđivanje, ne samo o prirodi Elizabetine zabrinutosti već i meri i ozbiljnosti Lidijinih „nedoličnosti“. Drugim rečima, „gospodin Benet ne samo da vidi apsurdnost života; on *želi* da život bude apsurdan“ (Brown, 154), a „njegova promašenost u ulozi oca u neposrednoj je vezi“ s tom ciničnom visprenošću. Ta promašenost postaje sve jasnija kako se distanca koju nagoveštava njegova visprenost proširuje na autodistanciranje od roditeljske dužnosti prema Lidiji; on daje gospodinu Garidneru „punomoćje“ (286) da radi u njegovo ime u uređivanju Lidijinog budućeg braka, a kad sazna da je njegov proto-zet Darsi zapravo uređio taj posao, gospodin Benet kliče kako će ga to „spasti mnogih nevolja i štednje“ (357).

Ovako daleko praćenje te trajektorije podrazumeva sprovođenje feminističkog iščitavanja tog patrijarha, ali je i iščitavanje Lidije i „seksualnih režima“ prisutnih kod žena u ključu Pristojne Dame, te kao takvo iziskuje još jednu, opozicionu, trajektoriju. Lidija se glatko uklapa u Darsijevu kategoriju osobe „za koju je šala prvi cilj u životu“ (57): „bila je vesela i sklona uživanjima“, (46) što se očituje u njenim sjajnim šalama, kao što je odevanje muškarca u žensku odeću ili dok beži s Vikamom, a udaju za njega opisuje kao „vrlo veselu“ (298). Na tu primedbu, „Elizabeta to više nije mogla da podnese“, pa se čitaoci pozivaju da joj se pridruže u osuđivanju sestre budući da je „Lidija – neobuzdana, bestidna, pustolovna, bučna i neustrašiva“ (297). Svakako, da parafraziramo Kingslija Ejmsa, „poziv [Lidiji] da dođe u večernju posetu ne bi bio lak poduhvat“ (12–13), ali nas i opoziciono čitanje Elizabetinog rasuđivanja podseća i da i ona izuzetnu voli šalu, te da deli sa sestrom njenu veselost i sposobnost da se svesrdno smeje. Još je važnije što Elizabetini (pogrešni) sudovi o Vikamu jesu replika Lidijinih: kako Elizabeta sama priznaje, ispočetka su svi bili spremni da mu se dive, a kad Lidija izjavi da Vikam „nikad nije nimalo mario za [gospođicu King]“ (212), Elizabeta prepoznaje da je, „iako nikad ne bi upotrebila tako grube izraze, Lidijino grubo osećanje“ istovetno kao i njeno. Drugim rečima, Elizabetu od Lidije najzad razlikuje upravo ukus – suzdržavanje od grubih izraza i učenost kako se suzdržati od grubih osećanja. Elizabetin završni sud o Lidiji mogao bi se nazvati gnušanjem Pristojne Dame: iako je ona očigledno deo mahinacija pomoću kojih su Kiti „pažljivo [...] čuvali“ (365) od Lidije, ona dopušta Lidiji da povremeno dođe u posetu u Pemberli. Ta trpeljivost je potpuno suprotna viđenju gospodina Kolinsa da bi prikladna reakcija na Lidijin i Vikamov greh bila „da im nikad ne dopustite da vam izađu na oči“ (343) i viđenju ledi Ketrin de Berg kako će „pemberlijske seni“ da se „okaljaju“ (338) usled prisustva Lidijine sestre. Između prekorne ravnodušnosti gospodina Beneta, s jedne strane, i gneva gospodina Kolinsa i ledi Ketrin s druge, stoji Elizabetino trpeljivo gnušanje.

Već sam navela da roman poziva čitaoce da ismevaju ledi Ketrin, te prateći tu trajektoriju nudi drugačije viđenje Pristojne Dame. Da ledi Ketrin ne postoji, bilo bi neophodno da je izmislimo jer se neprikladna klasna gordost mora preneti od Darsija ka njoj. (Manje-više

istovetno, Binglijevo „lako i neusiljeno“ (12) ponašanje postaje lako uočljivo naspram uverenja njegove sestre da su zbog druženja „s ljudima iz višeg staleža“ pak „zato imale svako pravo da misle lepo o sebi, a ružno o drugima“ (17) iako je njihova porodica stekla bogatstvo baveći se trgovinom.) Darsijev prvobitni klasni ponos – njegov stav da je bolji od svoje okoline, njegovo zadržto insistiranje na održavanju „porodične biblioteke u današnje vreme“ (38), njegovo preuveličano poimanje „stvarno obrazovane“ (39) dame i njegovo kritikovanje Elizabetine rodbine kojoj ima šta „zameriti“ – (194) postaju ništavni u odnosu na njenu uobraženost, njeno disciplinovanje „kad god bi neki seljaci počeli da se svađaju ili da budu nezadovoljni i da negoduju protiv svog siromaštva“ (166), njena drska pitanja o Elizabetinim ostvarenjima i njen strah od okaljanja Pemberlija. Preobražaj Darsijevog ponašanja razlikuje se u odnosu na neprestanu klasnu aroganciju njegove tetke, što je razlika koja se očituje u sukobu između ledi Ketrin i Elizabet. Tamo gde je Elizabet naučila Darsija „skromnosti“ (349), koreći ga za nimalo džentlmenско ponašanje, ledi Ketrin diže nos kad joj se Elizabet obrati jezikom na koji nije „navikla“ (335).

Ta konfrontacija služi i drugoj svrsi, tako što razjašnjava neke klasne razlike između ledi Ketrin i Pristojne Dame Elizabet. Reč je o složenom pitanju; iako sam se već usredsredila na precenjivanje vlastitog klasnog statusa ledi Ketrin, na šta ću se još vratiti, moguć je još jedan tip, ili više njih, opozicionog čitanja. Iz tog gledišta, uprkos svojoj tituli, ledi Ketrin ponekad deluje kao jedna od „žena s margine“ (Fraiman, 168), odnosno jedna od onih junakinja Džejn Ostin što „glasno izražavaju svoju ljutnju i prkos čime se razlažu navodno pristojni tekstovi“. Ako se posvetimo pitanju ostavljanja imovine u romanu, onda možemo uklopiti i gospođu Benet u takvu vrstu opozicionog čitanja jer kad ledi Ketrin kaže: „ne vidim razloga da se ženska linija isključuje iz nasleđa poljskih dobara“ (161–2), to i nije umnogome drugačije od vapaja gospođe Benet svom mužu „da je to najveća svirepost na svetu što tvoje imanje neće pripasti tvojoj deci“ (63). To jeste, sasvim izvesno smo pozvani da odbacimo gospođu Benet kao ženu „skromne moći rasuđivanja“ i „oskudnog znanja“ (7) i da zanemarimo ledi Ketrin kao ženu „dostojanstvenosti bogatstva i ranga“ (159), ali njihova zajednička briga oko nemogućnosti da žene naslede imanje podseća nas na nepovoljan ekonomski položaj Pristojne Dame. No, trebalo bi da se setimo da je raspolaganje imovinom problem karakterističan za dame; drugim rečima, imetak je znak klasnog statusa. To nas vraća na sukob između ledi Ketrin i Elizabet i klasne distinkcije koje on obelodanjuje. Prezriva primedba ledi Ketrin o „parku“ Benetovih podseća čitaoca na njenu klasnu aroganciju, ali i na status Benetovih kao zemljoposedičke vlastele; njena slično prezriva primedba o Elizabetinoj klasnoj „sferi“ omogućava Elizabet da izjavi kako je ona „kćerka čoveka iz višeg staleža“ (337), te je „jednaka“ Darsiju, pomoću čega izražava prikladnu klasnu svest. U verovatno najupečatljivijem govoru te vrste, Elizabet potom podvlači kako je rešena da postupi „na način na koji ću, po mom mišljenju, najbolje osigurati sebi sreću bez obzira na vas“ (338) i bez i najmanje brige za primedbe ledi Ketrin. Insistirajući na vlastitom mišljenju, Elizabet naznačava pomeranje koje predočava Mišel Fuko – od „primene savezništva“ ili imovine u dogovaranjima brakova ka „primeni seksualnosti“ ili pojedinačne čežnje. No ona i ukazuje na to da zaslužuje da se uda za čoveka iz višeg staleža, i to na dva načina. Tamo gde je Lidijina primena seksualnosti dovela do zavođenja i stoga bila „antietična u odnosu na društveni poredak“ (Allen, 438), Elizabetin isti postupak bio je upravljen ka braku, te stoga i ka potvrdi društve-

nog poretka. A ako Elizabetina želja zaista destabilizuje klasni poredak kakav podrazumeva leđi Ketrin, onda njeno suprotstavljanje toj neprikladnoj klasnoj gordosti demonstrira prikladnu klasnu svest i razlikuje je od snishodljivosti njenog rođaka gospodina Kolinsa. I zaista, u meri u kojoj je Elizabetino ponašanje prema leđi Ketrin zasluđuje više poštovanja nego njegovo, tu činjenicu bismo mogli sagledati kao još jedan primer prosvetiteljskog feminizma Džejn Ostin – njenog uverenja da žene mogu da deluju kao moralni činioci bez pomoći „tatkvih učitelja morala kao što je gospodin Kolins“ (Kirkham, 84).

Ali „šta je s moralom“ (360), kako Elizabet pita u nešto drugačijem kontekstu, ako se preusmerimo pažnju s njene svađe s leđi Ketrin ka njenoj romansi s Pemberlijem? Kad Elizabet kaže da je Darsija zavolela „kada sam prvi put videla njegovo lepo imanje u Pemberliju“ (353), a Džejn je preklinje da se uozbilji, čitaocima se sugerise da odbace njenu izjavu kao šalu. Ali jedna ranija primedba – „u tom trenutku oseti da biti gospodarica Pemberlija nešto značil“ (234) – teže se iščitava. I ona bi mogla biti šala, ali slobodan neupravni govor daje neizvesnost njenom tonu, a to uvažavanje Darsijevog imanja takođe je i divljenje „Darsijevom ukusu“ (235), koje su i čitaoci pozvani da dođive. Slično tome, kad Darsijeva kućepaziteljka hvali njegovo ponašanje kao posednika i gospodara, da li bi trebalo da se složimo s gospodinom Gardinerom da ta „preterana hvala“ (238) potiče od porodične predrasude? Ili bi trebalo da se složimo sa suprotnim viđenjem, navodno Elizabetinim, ali izraženim slobodnim neupravnim govorom i otuda ne baš tako jasno, koje kaže: „Koja je hvala od veće vrednosti nego što je hvala razumnog sluge?“ (239) A šta da mislimo o pretposljednem pasusu romana, koji potcrtava Elizabetin položaj gospodarice Pemberlija i iskazuje zahtev da se Darsi pomiri s leđi Ketrin „po Elizabetinoj želji“ (367)? Odnosno, ako sad i Lidija i leđi Ketrin posećuju Pemberli, onda „kompleksnost odnosa“ (Deresiewicz, 530) koji su se obrazovali oko Elizabetinog braka funkcionise kao „donekle izmaštana zajednica“. Ali *izmaštana* je ključna reč jer ta zajednica je, kako je Puvi naziva, „estetsko rešenje“ (206) koje „gura u stranu“ prethodni „socijalni realizam i kritiku“ u ovom romanu.

Opoziciono čitanje tog estetskog rešenja suprotstavilo bi se njegovom završetku, njegovom srećnom kraju oličenom u sklapanju brakova. Takvo čitanje bi ukazalo na činjenicu da se roman završava levi-strososvom razmenom žena koja funkcionise da bi potvrdila muške homosocijalne odnose snaga (Fraiman, 173), iako su prethodno u romanu kritikovane roditeljske greške gospodina Beneta. Takvo čitanje bi takođe preispitalo „udobnost i otmenost [...] porodičnog kruga u Pemberliju“ (363), ne samo „istražujući kontradiktorne, dispartatne elemente“ (Newman, 195) od kojih se sastoji ta izmaštana zajednica, već i navođenjem elemenata od koji se ona *ne* sastoji. Gospodin Kolins i Šarlota Lukas Kolins nisu deo izmaštane zajednice Pemberlija i s njihovom isključenošću želim da završim jer nas to vraća na pitanja visprenosti i poruge, odnosno ukusa i razlikovanja, koji su ključni za opoziciono čitanje *Gordosti i predrasude*.

Gospodin Kolins je predmet nemilosrdnog ismejavanja u romanu, ali na prvi pogled Šarlotu ne bismo doveli u vezu s visprenošću ili, budući da je u braku s Kolinsom, s ukusom. No, njeno viđenje braka ukazuje na postojanje oba elementa. Ako ustvrdimo da je Džejn Ostin „napisala romane s idejom da će se oni čitati naglas“ (Michaelson, 65) i ako pokušamo da *čujemo* Šarlotin razgovor o braku s Elizabet, on će nam delovati kao performativna visprenost. Za Šarlotu,

„Sreća u braku je u potpunosti stvar slučaja. Ma koliko sklonosti obe strane bile poznate ili slične pre braka, to ne mora biti nikakvo jamstvo za njihovu buduću sreću. Te sklonosti često kasnije budu dovoljno različite da postanu izvor nezadovoljstva. Zato je bolje znati što je moguće manje o nedostacima osobe s kojom nameravamo da provedemo život.“

„Smešna si, Šarlota, to nije razumno. Znaš da to nije pametno i da sama nikad ne bi tako postupila.“ (24)

Izgleda da je Elizabetino „smešna si“ znak slušaocima – i čitaocima – da je Šarlotin argument *tour de force* visprenosti, kojom se prikazuje njena „sposobnost da se nađe podesan izraz“ (OED def. 7), a takođe je visprena u sofističkom smislu „poboljšanja lošijeg argumenta“ (citirano u De Certeau, 38). Mi svakako već sumnjamo (od prvog poglavlja) to što će nam biti otvoreno saopšteno kasnije (u četrdeset drugom poglavlju) – da su se Benetovi venčali po principu koji Šarlota naizgled usvaja i da stoga to *jeste* „lošiji argument“. I dok Elizabetino uverenje da Šarlota nikad ne bi tako postupila deluje kao dramatična ironija, ono je zapravo tačno budući da se Šarlota udaje za Kolinsa s punom svešću da on „nije ni razuman ni prijatan“ (122). Ona je takođe prosudila i „karakter gospodina Kolinsa, veze i položaj“ (125) i stoga ima osnova da bude uverena da su njeni „izgledi na sreću s njim jednako dobri“ (125) kao što bi se to moglo i očekivati. Mogli bismo dodati da se njena procena o drugim oblastima udvaranja ispostavlja tačnom. Njeno upozorenje da je za žene „ponekad štetno biti previše oprezan“ (22), primera radi, potiče iz toga što Darsi ne primećuje kod Džejn ikakav znak „zaljubljenosti“ (193) u Bingliju; premda ta omaška može da bude i da ne bude Darsijeva pogrešna procena, ona svakako ukazuje na Šarlotino opažajno prepoznavanje „neprijatnih ograničenja seksualnih signala“ (Armstrong, „Politics“, 172) dostupnih Pristojnoj Dami spremnoj za udaju. Najzad, činjenica da je Šarlota odvagala svoje opcije i izabrala brak, jer je on „najprijatnija zaštita od oskudice“ (123), ukazuje na barem neki stepen ukusa; iako gospodin Kolins nije nagrada, opet bismo mogli reći da Šarlota ima dovoljnu kulturnu kompetenciju da napravi razliku među sredstvima zaštite „od oskudice“.

Ako Šarlota pokazuje visprenost u smislu „podesnog izraza“ i „dobrog rasuđivanja, Elizabetin sud o izboru njene prijateljice dovodi se u pitanje. Prvobitno nam se sugeriše da se složimo s Elizabetom da je Šarlotin izbor „neodgovarajući“ i da je ona žrtvovala „sva osećanja radi materijalnog preimućstva“ i da ne može biti „iole srećna“ (125). Ali onda nam se sugeriše da se složimo sa Džejn u stavu da je Elizabetin jezik „prejak“ kad optužuje Šarlotu za sebičnost i bezosećajnost, a potom saznajemo o Šarlotinom braku da ona *jeste* tek „iole srećna“. Najočiglednija je pak kad Elizabet oprosti Vikamu što traži upravo istovetnu vrstu pragmatičnog braka kao i Šarlota, naznaka da je ona „možda manje oštroidna u svom slučaju“ (147) što podriva njen oštar sud o Šarloti. Tačno je, naravno, da Elizabetin brak ima daleko srećniji kraj od Šarlotinog i da ona zasluži takav kraj korigovanjem svoje sklonosti ka slično pogrešnim sudovima. Ali takođe je tačno da ima neke samodovoljnosti i zatumljavanja kod tog „porodičnog kruga u Pemberliju“ (363), te da Džejn Ostin autorizuje srećan kraj *Gordosti i predrasude*, ali i opoziciona čitanja koja sam ja sledila.

(S engleskog preveo **Igor Cvijanović**)

BIBLIOGRAFIJA:

- Allen, Dennis W. "No Love for Lydia: The Fate of Desire in *Pride and Prejudice*." *Texas Studies in Literature and Language* 27.4 (zima 1985): 425–43.
- Amis, Kingsley. "What Became of Jane Austen?", u: *What Became of Jane Austen? And Other Questions*. London: Panther-Granada, 1970. 11–15.
- Armstrong, Isobel. "Politics, Pride, Prejudice and the Picturesque", u: Clark, Robert, ed. *New Casebooks: "Sense and Sensibility" and "Pride and Prejudice."* New York: St. Martin's Press, 1994. 159–79.
- Armstrong, Nancy. *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. New York: Oxford University Press, 1987.
- Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. 1813. London: Penguin, 1987.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. 1984, prev. Richard Nice. London: Routledge, 1989.
- Brown, Julia Prewitt. "Necessary Conjunctions", u: Clark, Robert, ur. *New Casebooks: "Sense and Sensibility" and "Pride and Prejudice."* New York: St. Martin's Press, 1994. 145–58.
- Brownstein, Rachel M. "Irony and Authority", u: Clark, Robert, ur. *New Casebooks: "Sense and Sensibility" and "Pride and Prejudice."* New York: St. Martin's Press, 1994. 180–92.
- Butler, Marilyn. *Jane Austen and the War of Ideas*. Oxford: Clarendon, 1975.
- Chapman, Robert W., ur. *Jane Austen's Letters to Her Sister Cassandra and Others*. 2 toma, Oxford: Clarendon, 1932.
- Clark, Robert, ur. *New Casebooks: "Sense and Sensibility" and "Pride and Prejudice."* New York: St. Martin's Press, 1994.
- Colby, Vineta. *Yesterday's Woman: Domestic Realism in the English Novel*. Princeton: Princeton University Press, 1974.
- Cole, Lucinda, i Richard Swartz. "'Why Should I Wish for Words?' Literacy, Articulation, and the Borders of Literary Culture." *At the Limits of Romanticism: Essays in Cultural, Feminist, and Materialist Criticism*. Ur. Mary A. Favret i Nicola J. Watson. Bloomington: Indiana University Press, 1994. 143–70.
- Copeland, Edward, i Juliet McMaster, ur. *The Cambridge Companion to Jane Austen*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- De Certeau, Michel. *The Practice of Everyday Life*, prev. Steven Rendall. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Deresiewicz, William. "Community and Cognition in *Pride and Prejudice*." ELH 64.2 (leto 1997): 503–35.
- Duckworth, Alastair M. *The Improvement of the Estate: A Study of Jane Austen's Novels*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1971.
- Duncan, Ian. *Modern Romance and Transformations of the Novel: The Gothic, Scott, Dickens*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Evans, Mary. *Jane Austen and the State*. London: Tavistock, 1987.
- Fergus, Jan. "The Professional Woman Writer", u: Edward Copeland i Juliet McMaster, ur. *The Cambridge Companion to Jane Austen*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 12–31.
- Ferris, Ina. *The Achievement of Literary Authority: Gender, History, and the Waverley Novels*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991.
- Foucault, Michel. *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*. Trans. Robert Hurley. New York: Vintage, 1977.
- Fraiman, Susan. "The Humiliation of Elizabeth Bennet", u: *Refiguring the Father: New Feminist Readings of Patriarchy*. Ur. Patricia Yaeger i Beth Kowalski Wallace. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1989. 168–87.
- Galperin, William. "The Picturesque, the Real, and the Consumption of Jane Austen." *Wordsworth Circle* 28.1 (zima 1997): 19–27.
- Goodwin, Sarah Webster. "Knowing Better: Feminism and Utopian Discourse in *Pride and Prejudice*, *Villette*, and 'Burette's Feast.'", u: *Feminism, Utopia, and Narrative*. Ur. Libby Falk Jones i Goodwin. Knoxville: University of Tennessee Press, 1990. 1–20.

- Greene, Donald. "Jane Austen and the Peerage." *PMLA* 68 (1953): 1017–31.
- Johnson, Claudia L. *Jane Austen: Women, Politics, and the Novel*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Kelly, Gary. "Religion and Politics", u: Edward Copeland i Juliet McMaster, ur. *The Cambridge Companion to Jane Austen*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 149–69.
- Kirkham, Margaret. *Jane Austen, Feminism and Fiction*. 1983. New York: Methuen, 1986.
- Kowalski-Wallace, Beth. "Home Economics: Domestic Ideology in Maria Edgeworth's *Belinda*." *Eighteenth Century: Theory and Interpretation* 29.3 (jesen 1988): 242–62.
- Lacour, Claudia Brodsky. "Austen's *Pride and Prejudice* and Hegel's 'Truth in Art': Concept, Reference, and History." *ELH* 59.3 (jesen 1992): 597–623.
- Litvak, Joseph. "Delicacy and Disgust, Mourning and Melancholia, Privilege and Perversity." *Pride and Prejudice*." *Qui Parle* 6.1 (1992): 35–51.
- Michaelson, Patricia Howell. "Reading *Pride and Prejudice*." *Eighteenth-Century Fiction* 3.1 (oktobar 1990): 65–76.
- Moir, George. "Modern Romance and Novel." 1842, u: *Victorian Criticism of the Novel*. Ur. Edwin M. Eigner i George J. Worth. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Newman, Karen. "Can This Marriage Be Saved: Jane Austen Makes Sense of an Ending", u: Robert Clark, ur. *New Casebooks: "Sense and Sensibility" and "Pride and Prejudice"*. New York: St. Martin's Press. 193–212.
- Newton, Judith Lowder. *Women, Power, and Subversion: Social Strategies in British Fiction, 1778–1860*. 1981. London: Methuen, 1985.
- Poovey, Mary. *The Proper Lady and the Woman Writer: Ideology as Style in the Works of Mary Wollstonecraft, Mary Shelley, and Jane Austen*. Chicago: University of Chicago Press, 1984.
- Roberts, Warren. *Jane Austen and the French Revolution*. New York: St. Martin's Press, 1979.
- Stewart, Maaja A. *Domestic Realities and Imperial Fictions: Jane Austen's Novels in Eighteenth-Century Contexts*. Athens: University of Georgia Press, 1993.
- Todd, Janet. *The Sign of Angellica: Women, Writing, and Fiction, 1660–1800*. New York: Columbia University Press, 1989.
- Watson, Nicola J. *Revolution and the Form of the British Novel, 1790–1825: Intercepted Letters, Interrupted Seductions*. Oxford: Clarendon, 1994.